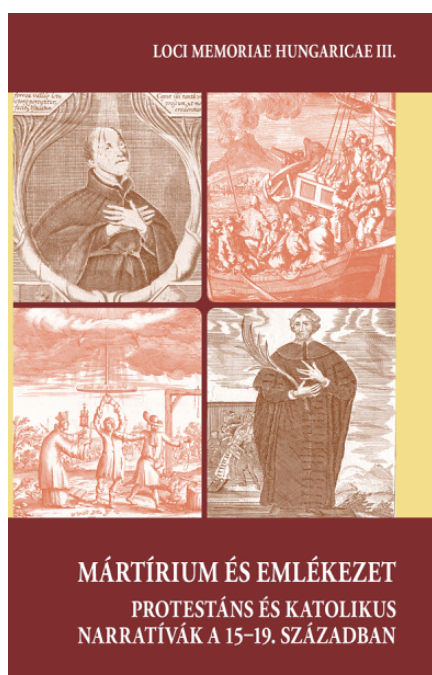

**Mártírium és emlékezet.
Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században.**

Szerk.: Fazakas Gergely Tamás,
Imre Mihály, Száraz Orsolya.

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015. 293 oldal

Egy könyvbemutató alkalmával¹ kétségeket ébreszt, ha húsz percben kell szólnunk húsz szerző tartalmas munkájáról. A tanulmányonkénti bemutatás próbára teheti a hallgatóság tűrőképességét, bizonyos csopontok kiemelése, azaz más témák elnagyolt tárgyalása viszont a részletgazdag tanulmányokhoz volna méltatlan, mert a kötet minden egyes írása hozott új gondolatot,

forrást, módszert, felismerést vagy összefüggést.

A tartalom felekezetenkénti tagolása jó szerkezetet kínál, és ez a tagolás a téma felekezetfölötti komparatív megközelítésével sincs elmentmondásban. Három szerző munkáit találjuk az *Evangélikusok* c. fejezetben, hatot *Reformátusok* címmel, szintén hatan szólnak a protestáns gályarabok történetéről és emlékezetéről, ketten foglalkoztak az unitáriusokkal, végül hárman a katolikusokkal. (Ami a számszerűséget illeti, Keserű Gizella megjegyzi, hogy a kevés feldolgozott unitárius szenvedéstörténet „egyáltalán nem vidámabb” a 16. század más mártírjainak sorsánál...) A szerkesztők és a kötet alapjául szolgáló konferenciák szervezőinek kezdeményezését igazolja, hogy a mártírium kérdése a legváltozatosabb forráscsoportokból tárul elénk, melyek feldolgozását többéves kutatás és két konferencia előzte meg.

Jellege és tartalma folytán is az élre kívánczított az evangélikus fejezet bevezető írása, amely az önálló életre hajlamos, majd a maguk törvényei szerint beteljesedő szövegek jelentőségére figyelmeztet. *Fabiny Tibor* Mártírium mint

szó és tett William Tyndale életében és halálában c. tanulmánya egyrészt példákkal igazolja a bibliai tipológia és az imitatio Christi szerepét a protestáns mártírológiában, másrészt az „égi nagyságért saját mártíriumával fizetni kész hiú sóvárgás” említésével kulcsot ad néhány további hazai szenvedéstörténet megértéséhez is. *Csepregi Zoltán* a „lutherani omnes comburantur” 1525. évi törvénycikkével kapcsolatba hozható forrásokat vizsgálja a tőle megszokott körültekintéssel, melynek eredményeképpen tisztázza, hogy nem a fellobbanó máglyáknak, hanem a hírhedt törvénycikkek alakult ki bizonyos hatástörténete. (A cáfolt legendákat illetően szinte megkönnyebbülés fogja el az olvasót, hogy mégsem történt minden másként, mint ahogy azt eleink sejtették...) *Guitmann Barnabás* a libetbányai vértanúk történetének szöveggyomóját nyommon követve arra következtetésre jutott, hogy a történet évszázadokon át felekezeti alapon minősült hitelesnek vagy valótlannak. Konklúziója szerint a már ismert ellentmondásos forrásokon kívül, lappangó dokumentumok felbukkanása is szükséges a libetbányai események megismeréséhez. (Itt jegyzem meg, hogy általában hasznos megoldás, ha a szerzők lábjegyzetben közlik az általuk idézett idegen nyelvű szövegrészek magyar fordításait. Ez a lépés nyitást jelenthet a szűkebb szakma körein túlra is.)

A második, a reformátusokról szóló fejezetben *Mester Béla* Sze-

gedi Kis István életrajzát vizsgálja, egyebek között ebben a biográfiában gyanítva „a két pogány közt” toposz ősforrását is. A szellemi és politikai határhelyzetekben átélt kínzatás, üldöztetés, száműzetés és bujdosás elemzése során érinti a reformáció mezővárosi és végvári tendenciáinak (egymást korántsem kizáró) érvényességét, a törökösség vádját, a humanista és reformátori kettős identitást. *Restás Attila* Konfesszionális és mártírológia Keckermann retorikai műveiben című tanulmánya a nagyhatású danckai professzor retorikáinak módszerét illusztrálja érzékletes példákkal, pl. a hypotyposis hatásmechanizmusát is megértetve.² *Pénzes Tiborc Szabolcs* Magyar István és Kecskeméti Alexis János munkáin át láttatja, hogy a wittenbergi történelemszemlélet mártírológiai hordozórétégként azonosítható. A téma protestáns forrását Luthernél ismeri föl, majd a Carion krónika átdolgozásaiban, amelyek legfontosabb hazai tolmácsolója éppen Magyar István volt. *Martis Zsombor* a gyászévtized egyik korai eseményéről, Czeglédi István 1671-ben bebörtönzött kassai lelkész művéről szólva a mártíromság előképeként azonosítja azokat a próféta szerepeket, amelyek Czeglédi műveiben bukkannak föl. *Bretz Annamária* Bod Péter historia litteraria-programjának mártírológiai vonatkozásait tárgyalja. A Magyar Athenában csupán egy ízben, az iménti Czeglédi István nevével fordul elő a mártírium kifejezés, de a

fogalom valójában az üldözés, a szenvedés, a bujdosás tágabb értelmében több szócikkben is szerepel. A Historiákra utat mutató magyar lexikon címszava szerint a mártíromság lényege nem a kínhalál, hanem a bizonyágtétel. Bizonyágtétel, szükség esetén életünk árán is, mint ahogy a püspökéletrajzok címében sem véletlenül szerepel Szent Polikárpus mártír neve.

Amikor egy-egy szakterület megkülönböztetett figyelme irányul bizonyos kulcsfogalmakra, a hatások egymást erősítik. Példa erre Győri János dolgozata „Gondolatok Szikszai György Mártírok oszlopa... című könyvének újraolvasása kapcsán,” mert az újraolvasást a mártírium tárgyában megjelent tanulmányok sokasága indokolta, és ez a szerkesztők, a Debreceni Műhely tevékenységét is dicséri. Kutatási távlatokat nyithat a pietizmus lehetséges hatásaival kapcsolatos felvetés,³ másrészt helytörténeti vonatkozásban is ígéretes volna annak tisztázása, hogy miért nem Debrecenben jelentek meg a Debrecenben élő Szikszai munkái.

A gályarabok története (a következő nagy fejezet témája) talán a legszélesebb körben ismert része a protestáns a protestáns egyháztörténetnek. *Mihalik Béla* Az 1674. évi gályarabper előzményei és a bécsi udvar c. tanulmányában a kutatástörténetet, a rebellió és a törökösség fő vádpontjait is vázolja, jelzi a vallási ellentétek ingájának kilengéseit, a bujdosók feltámadásakor a katolikus alsópapság szenvedéseit,

olyan kilengéseket, amelyek Felső-Magyarország legfontosabb városában voltak a legszélsőségeesebbek. Itt fogalmazódott meg a „kassai modell,” itt tüzték ki célul a rekatolizáció eszközeként a prédikátorok kiűzését az ország teljes területéről.

Imre Mihály a magyarországi mártírológiai irodalom egyik sokrétű alkotását, Johann Simonides elbeszélését elemzi, éreztetve az itáliai élmények hatását, a humanista műveltség tükröződését, Masniciussal történt szökésük indokát, amely szerint az üldözök irigyelték tőlük „a dicsőséges vértanúhalált,” éheztetésükkel és gyötrésükkel méltatlan pályára terelve őket. A szerző összehasonlítja Simonides és Masnicius szemléletét Kocsi Csergő Bálintéval, az utóbbi „nagyszabású konverziós elbeszélésével,” amely a hitben való megmaradás képességét emeli a legnagyobb értéké. (A jövő kutatásai szempontjából szintén rendkívül ösztönző lehet a konverzió jelenségének előtérbe állítása!)

Bujtás László Zsigmond a gályarab prédikátorok mártíromságának hírét tekinti át a 17–18. századi holland közvéleményben. Jóllehet a holland nemzeti hős, a szabadító de Ruyter révén széles körben ismert volt és maradt a magyar gályarabok esete – a holland diplomácia is élénken érdeklődött a magyarok sorsa iránt – de mivel a prédikátorok maguk is az ügy politikai vonatkozásait hangsúlyozták, a holland közvélemény nem mártírológiai szempontból foglalkozott a

történettel. *Pintér Márta Zsuzsanna* A gályarab-sorsok színpadi narrációjáról szólva az Eperjesi Theatrumra, Rezik János röpiratára utal, mert e koncepciós perek már a kortársakban is a színjáték képzetét keltették. A szerző 29, jelentős részben ismeretlen felvidéki latin drámaszövegre irányítja a figyelmet, köztük olyan protestánsüldözésről szóló hazai darabokra, amelyekben Injuria és Persecutio német ruhában ágáltak a színen.

Csorba Dávid alapos tanulmányában a magyarországi gályarabok történetének svájci forrásait összegzi, vázolja a kutatástörténeti hátteret, elsősorban Thury Etele félbeszakadt munkájára és a Zürichi Zentralbibliothek szinte 300 év óta pihenő jelentős anyagára koncentrálna, mely utóbbi források számbavétele új lehetőségeket kínál.

Fazakas Gergely Tamás írása a nemzeti és vallási identitáskérdések, az önkényuralom, a protestáns pántensharc, illetve a modern egyháztörténetírás kezdeteinek összefüggései között szemléli a gályarabok emlékezetét, felvetve a kérdést, hogy miért éppen Debrecen vált az emlékezés színhelyévé. Jóllehet a szerző szerint Kocsi Csergő Bálint részben maga is választ adott azáltal, hogy a nápolyi gályáról egyenesen Debrecen városához címezte segélykérő levelét, úgy vélem, hogy a század végén nagyvárossá váló, de harminc évvel korábban még 95%-ban református Debrecen felekezeti arányainak érzékelhető változása is a vizsgálendő összefüggések körébe

vonható... Tulajdonképpen az is kérdéses, hogy egyáltalán reális volt-e másféle helyszín keresése, mint a „koholt” debreceni?

Az unitárius fejezetben Keserű Gizella Lengyelország egyes anti-trinitárius fejleményeit is feltárja, megállapítva, hogy Servet kultusza Európa-szerte egyenletesebb volt, mint Dávid Ferencé a maga hazájában. Erdélyen kívül ugyanis a Dávid radikalizmusát elutasító változat gyökerezett meg, így az utóbbi hagyomány a keresztyén világból való kirekesztődést kockáztatta. Dolgozatát megkövezett, megkínzott, csúfolódás vagy viccelődés miatt is bebörtönzött mártírok említésével zárja, az unitárius mártírkutatások hiányosságait érzékeltetve.

Túri Tamás Apokalipszis és mártíromság az unitáriusoknál című dolgozatában egy 18. századi prédikációskötet tanulságait ismerteti, a kor veszteségeit, a templomfoglalásokat, illetve a hivatalért, vagyonért, birtokért, börtön és verés elkerüléséért történő katolizáció, „a szívemben unitárius maradtam” jelenségét, azt a korszakot, amely a többi protestáns felekezet esetében is jóval súlyosabb veszteségekkel járt, mint az ellenreformáció véres periódusa.

Az utolsó, a katolikus fejezet nyitó írása *Puskás István* Konstantinápoly panasza című dolgozata a keresztyénség második legjelentősebb városa, az antik kultúra letéteményese, a Firenzével és Velencével szoros kapcsolatban élő Bizánc muszlim elfoglalásának következményeivel, mártírjaival és az ese-

mény kortársi irodalmával foglalkozik, melynek üzenetét a nyolcsoros strófák kifejező prózai fordítása is közvetíti. *Bitskey István* Pázmány Péter témába vágó munkásságát vázolja, aki már Kalauzában szolt a „keresztységre édesgető” mártírokról. Bemutatja a Pázmányt befolyásoló alapműveket, a protestáns szerzők idézésének módját, az egy és oszthatatlan igazság szemléletét, amelynek értelmében csak az igaz egyház képviselői lehetnek mártírok. Találkozunk a missziók és a konfesszionális korszak katolikus áldozataival, szembesülünk a kíméletlenül erőszakos térítők vértanúságának problematikájával, végül II. János Pál békítő gesztusaival, melyekkel kifejezte megbecsülését a koraújkor felekezeti küzdelmeinek valamennyi áldozata iránt. A kötet záró írása *Száraz Orsolyának* A kassai jezsuita mártírok kultusza c. tanulmánya, amely napjainkig követi a hajdúk kegyetlenségének 1619 szeptemberétől datálódó dokumentumait majd irodalmát. Az első feljegyzéseknek (a katolikus felfogás értelmében) nincs mártírológiai vonatkozásuk, de már 1619 novemberében teljes fegyverzetben bukkantak föl a szentséghez szükséges kellékek és csodás elemek egy Lengyelországból írott tudósításból. A későbbi munkákban (minél inkább távolodunk időben), a szadista kínzók annál beszédesebbekké váltak. 1654-ben ebből a szenvedéstörténetből „sarjadt ki” az új kassai rendház, melynek hatása a gyászév-tizedtől sem függetleníthető.

A nemzetközi kitekintés mellett az ismertetett tanulmánykötet nagy erénye, hogy több felekezeti mártírúmat tárja elénk, alkalmat adva nézőpontunk gyakori változtatására. Száraz Orsolya megjegyzése a felekezeti elfogultság megjelenéséről „a kassai mártírokról írott munkák szinte mindegyikében,”⁴ vagy Guitmann Barnabás említett észrevétele (amely szerint egy-egy történet évszázadokon át felekezeti alapon minősült hitelesnek vagy valótlannak), máig érvényesnek mutat egyes szociálpszichológiai közhelelyeket a „mi tudatról” és mások kedvezőtlen megítéléséről. Jóllehet Kölcsey szerint „hosszú művelődés után” az emberiség eljuthat arra a pontra, ahol „a hit a maga részegségéből feljőzanul,” a vallással kapcsolatba hozható érzések napjainkban is olyan mértékben hatják át a társadalom és a kultúra szövetét, hogy tökéletes megoldás a posztkritikai, a posztmodern, de még a posztkereszténynek mondott korszaktól sem remélhető. Jelentős részeredmény csupán attól a szakmai tisztességtől várható, amely a tárgyalt kötetben is megtestesül.

Gáborjáni Szabó Botond

¹Elhangzott 2016. május 6-án a Debreceni Egyetemen tartott könyvbemutatóon.

²Az eljárás erős érzelmi hatását nem pusztán a részletező előadásmód váltja ki, hanem olyan részletek is gerjesztetik, amelyek megvilágítják a háttér